

3. Захарчук І. «Передмістя» як культурологічна модель творчості Григора Тютюнника. Слово і час. 1988. № 8. С. 79–82.

4. Романенко О. Архетип села у високій та масовій літературі (на матеріалі творів Г. Пагутяк, В. Медвідя, Люко Дашвар). Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2011. № 22. С. 15–19.

5. Сушко К. «Тільки б не вмирала Бабина...». Київ : Український письменник, 2021. 153 с.

6. Сушко К.І. У згонах. Начерки життєпису одного села у контексті історії Таврії. Нікополь: ТОВ «Принтхаус «Римм», 2014. 380 с.

7. Швець Г. Село і люди : Як конає українське село. 24 травня 2016 р. URL : https://zaxid.net/selo_i_lyudi_n1392760.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-262-6-12>

Г. ЛАПКО

*Волинський національний університет
імені Лесі Українки*

**ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ ЛИЦЕ
У «СЛОВНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI – ПЕРШОЇ
ПОЛОВИНИ XVII СТ.»: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА,
ПОХОДЖЕННЯ**

Фразеологія є надійною схованкою культури, звичаїв, світогляду народу. Це одне з найголовніших джерел для дослідження його минулого життя і вірувань.

Особливо цікавою, на наш погляд, є група фразеологізмів з компонентами-соматизмами. Про це говорять багато дослідників, зокрема Марина Богданова стверджує, що соматична лексика – це універсальний і найдавніший інструмент вираження людської думки, властивий всім народам, вивчення якого дозволяє виявити як загальні, так і національні особливості культурного розвитку людства [1, 85]. Тобто дослідження цієї групи лексики не залишається лише в площині мовознавства, воно екстралінгвістичне.

Об'єкт нашого дослідження – фразеологізми з компонентом *лице* у «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.», а предметом стали їхні структурні, семантичні та етимологічні особливості.

«Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» подає 6 значень лексеми *лице*. Серед них бачимо соматичні: ‘лице, обличчя’, ‘щока’ і не соматичні: ‘особа’, ‘зовнішній вигляд, зовнішність’, ‘свідок’, ‘речовий доказ вини’ [4, 68–70]. До обох груп значень подані фразеологізми. Усього в словнику зафіксовано 18 фразем з компонентом *лице*.

Значну групу складають фразеологізми біблійного походження. Ці вирази мають особливу образність, піднесеність. Саме в Біблії часто лексема *лице* набуває значення ‘конкретна особа’. Зокрема, коли йдеться про Бога, бачимо поряд з особовим займенником ще й зазначену лексему: «*І сказав Каїн до Господа: Більший мій гріх, аніж можна знести. Ось Ти виганяєш мене сьогодні з цієї землі, і я буду ховатись від лиця Твого*» (Бут 4, 13–14) (тут і далі – переклад І. Огієнка).

У словнику зафіксовано вираз *передъ (предъ) лицемъ (лицемъ)* ‘у присутності (кого, чого)’ [4, 69], що неодноразово вживається в Біблії. Щоправда, в цьому значенні він стосується переважно лише Бога: «*Тремти, земле, перед Господнім лицем, перед лицем Бога Якова*» (Пс. 114, 7). Словник же засвідчує його вживання в різних ситуаціях: «*собо(р)не пре(д) лице(м) всєа це(р)кви проче(т)ше ро(з)судите*» [4, 69].

Синонімічні фрази *лицемъ в лице* та *лицемъ къ (к) лицу (лицю)* ‘віч-на-віч’ [4, 69] доволі часто трапляються в Біблії, що ми можемо побачити в збірнику «Лепта библейской мудрости» [3, 77–79], і в народному мовленні, про що свідчить велика кількість контекстів з аналізованого словника.

Фразеологізм *лице земли (земль)* має значення ‘земля, земна поверхня’ [4, 70]. Хоч більшість ситуацій вживання фрази старозавітні, цікавий контекст бачимо в Новому Завіті: «*Лицеміри, лице неба й землі розпізнати ви вмієте, чому ж не розпізнаєте часу цього?*» (Лк. 12, 56). Очевидно, що в цьому випадку йдеться про погоду, що робить цей контекст більш образним.

У наш час маємо схожу фразу, але вже з дієсловом: *стерти (змести) з лиця землі*, що означає ‘жорстоко розправитися з кимось, погубити когось; повністю знищити щось’ [3, 76–77].

Лаконічна фраза *в лице* ‘явно, очевидно’ [4, 68] в охопленій у словнику період могла вживатися самостійно, без конкретних дієслів. У наш час вона змінила своє значення і вживається поруч з певними дієсловами (напр. *говорити в лице* ‘говорити прямо, відверто’ [5, 339]).

Фразеологізм *зм’янути лице* ‘лицемірити’ [4, 69] за лексичним складом є фактично поясненням поняття *лицемірство*. У словнику зафіксований і його синонім *лицемірія употребити* ‘лицемірити’ [4, 71].

Синонімічна пара *любезнымъ лицемъ* та *тихимъ лицемъ* має значення ‘лагідно, приязно’ [4, 69]. Тут ми бачимо ототожнення виразу обличчя, міміки з емоціями: «*Восприимъте и(х) тихимъ лице(м) любезнъ и дадите и(м) подобающую млі(с)тиню*» [4, 69].

Значення ‘особа’ доволі прозоро ілюструють фрази *отъ лица ‘від імені’* [4, 69] та *лицо отъ лица* ‘особисто’ [4, 70].

У виразі *при лицы дознати* ‘спіймати на гарячому’ [4, 70] лексема *лице* має значення ‘речовий доказ вини’. Тут уже зовсім не йдеться про обличчя як соматизм.

Отже, лексема *лице* у фразеологізмах переважно вказує на конкретну особу або емоцію. Тобто образ людини загалом ототожнюється з обличчям. Це підтверджує той факт, що фразеологія захоує в собі світогляд народу, концепції його мислення.

Література

1. Богданова М. А. Концепт человеческой телесности: междисциплинарный синтез : монография. Южный федеральный университет. Ростов-на-Дону : Издательство Южного федерального университета, 2018. 108 с.

2. Коцар О. Фразеологізми з антропоцентричним компонентом: особливості опрацювання. *Дивослово*. 2020. № 7–8. С. 45–49.

3. Лепта библейской мудрости : библейские крылатые выражения и афоризмы на русском, английском, белорусском, немецком, словацком и

українском языках / авторы-составители: Д. Балакова [и др.]. Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2014. 208 с.

4. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: у 28-ми вип. / відп. ред. Д. Гринчишин, М. Чікало; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2013. Вип 16. 200 с.

5. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 2003. 786 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-262-6-13>

Ю. ЛАСКАВА

Запорізький національний університет

ОБРАЗ ОСТАННЬОГО КОШОВОГО ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ ПЕТРА КАЛНИШЕВСЬКОГО В ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ

Петро Калнишевський – видатний син українського народу, символ нездоланності людини, яка все своє життя відстоювала інтереси Запорізької Січі. Його ім'я повертається до нас із забуття і займає належне місце в українській історії та літературі.

Публіцистично-художнє висвітлення життєвого шляху останнього кошового отамана Запорізької Січі на тлі надзвичайно складних реалій епохи, в якій він жив і діяв, стало предметом документального дослідження й художнього осмислення у творах різних жанрів, часів, авторських позицій.

Детальну інформацію з біографії П. Калнишевського, особливо щодо Соловецького періоду, знаходимо у збірнику документів і матеріалів «Петро Калнишевський та його доба» [2], у якому опубліковано джерела для вивчення життя та діяльності останнього кошового отамана Запорізької Січі, що зберігаються в архівах та музеях України, Росії і Польщі. У працях сучасних істориків, дослідників про життя та діяльності останнього кошового отамана Запорізької Січі Петра Калнишевського Д. Кулиняка «Останній кошовий Петро Калнишевський», «Соловецький в'язень. Останній